

زمانى شىعيرى و شوناسى ژنىتى له ئەزمونى شىعيرى (كەزال ئەحمەد) دا

نېھاد جامى

ئەو ووتارە لەناو دوو پەيوەندىي جىياوازەو دەتتە بوون و دواتر لەھەولدا نىكە بۇ يەكخستەنەو پەيوەندىيەكان لە رېگەي سىستېمىكى زمانەوانى لەناو گوتارى شىعيردا، ھەر بۇيە بەر لەھەر شتېك بەدوای كەشفكردى خۇيەتى بەر لەھو پەيوەندىيە بىھوئەت ھىچ شتېك ئاشكرا بكات، ئەوھش بۇتە ھۇي ئەوھى لەو سەرھتايەوھ پېرسىن:

ئايا پەيوەندىيەك ھەيە لە نىوان زمان و شوناس؟ وە ئاخۇ ئەو پەيوەندىيە تواناي ئەوھى ھەيە بېتتە گوتارىكى سەرھەخۇ؟ كامەيان بەشدارىي لەنووسىنەوھى ئەوئېتر دەكات؟ وە پەيوەندىي نىوان ژن و شىعەر دواجار ئايا ژن و شىعەر دەچنەوھ سەر زمان و شوناس؟

ئەو پىرسىيارە بەتەنيا وەزىفەي دەروازەيەكى تىۋرىي لەناو نووسىن بىيات نانىت، ھىندەي دەيەوئېت لەو دىو پەيوەندىي نىوان زمان و شوناس. بگەرئېتەوھ بۇ ئەزمونى ژنىتى لە شىعيرى (كەزال ئەحمەد)دا، بەوھى ئاخۇ ئەو شاعىرە تواناي ئەوھى دەبىت لە رېگەي زمانىكى رەگەزىيەوھ بەدوای شوناسى ژنىتى بگەرئېت؟ وە تا چەند ئەو زمانە دەتوانى بەشدارىي بكات بۇ لەدايىبوونى پەيوەندىي نىوان شىعەر و ژن؟ ئايا ئىمە ئەزمونىكىمان ھەيە، كە ئەزمونى مېيەتى بېت، كە ديارە ئەوھيان بەمەبەستى پۇلېن كىردى ئەدەبى ژن نىيە، بەلگو گەرئانە بەدوای ئەزمونى ژن بوون.

ئەگەر دەستەواژە ھایدگەريەكە وەربگىرنەوھ كە زمان مالى بوون بېت، ئەوھ بوونى شاعىر بوونىكە وابەستەيە بەزمانەوھ، بەلام زمانىك لەناو چەندىن ئاستدا گەشە بەخۇي دەدات، بەماناي ئەوھى ئەوھ زمانىكى ياخى نىيە دېت يۇ وە دەست كەوتنى شوناسى ژنىتى، بەلگو زمانىكە ئەوھى شوناسى دەگۇرئېت پەيوەستە بە ئاستە جىياوازەكانى ژيان، ناكراي نەرىت شوئىنى شوناس بگىرئېت، ئەو نەرىتەي بووھ بەشوناس، دەبى بلىئىن ئەو شوناسە پەيوەست نىيە بە تەواوى قۇناغى ژيان، بەلگو پەيوەست بووھ بە قۇناغىكى دەست نىشانكراوى عەقلى مرۇبى.

ئەگەرچى لەسەرھتاي نووسىن ئىمە لەبەرەمبەر ئەزمونىكى ياخى گەرئانە نىن، بەلام لەپال ئەوھشدا لەناو ئەزمونىكىداين ئەزمونى مېيەتەيە، ئەزمونىكە سەرھتا لە دەقى"نافرەتېك بە چىرپە ووتى" دەبىنن ژانى ئەو ژانى ژنىكە، كە گەر ژنەكە بەرئېت ئەوھش دەمرئېت، بۇيە ستايشكردىن ژن لەو دەقەدا ستايشكردىن جوانى نىيە، جوانى بەو پىوانەيەي كە لەناو سىما رووكەشەكانى جەستەدا كۇكراوھتەوھ، چونكە جوانىكە لەناو گىرئانەوھى زمانى نىرئايەتى دەرئەچووھو ناتوانى مېژووې برىنى ژن بنووسئېتەوھ، بۇيە شاعىر زمان لە ستايشەوھ دەگۇرئېت بۇ برىن، بەلام برىنېك كە ئەوھيان برىنى ھەرھشەكردەن لە جوانى، بۇيە ئەگەر پىاوى بىھوئەت ستايشى جوانى بكات، دەبىت بەتەنگ ئەو ھەرھشەيەوھ بچىت كە بىدەنگى ئەو دەقى جوانى بكوژرئېت.

"من بەبى تۇ گورگ ئەمخوات/تۇش بەبى من/توانات نابى خۇر دابگرى/گىژاۋەكانى سەر زەمىن لوولمان ئەدات/دەستم بگرە/با ون نەبم/ با ون نەبىت" و تەكانى و تەن 12

بۇيە ئەگەر قەسەكردىن لە ئەزمونى ئەو شاعىرەمان قەسەكردىن بووئېت لە دەنگى ژنىكى تۇرە، بەرادەي ئامادە نەبوونى پىاوى لەو گوتارە شىعيرەدا، ئەوھ ھەلەيەكى تىگەپىشتەنە بەوھى ئەو گوتارە بانگەشەي بۇ پىكەوھ بوون كىردوھ، بەلام بە پەراوئېز خستى بۇتە ھۇي ئەوھى بانگەشە بۇ فەردانىيەتى ژنىتى بكات، چەند ژنىتى فاكتەرىكى نىو ئەو گوتارە شىعيرە بېت، بەلام نابى ئەوھمان بىر بچىت كە ئەوھى ژن و شىعەر بەيەك دەگەيەنئېت عەشقە، عەشق لەناو زماندا ئامادەبوونى ھەيە، ئەو ئامادەبوونە ساتى بەرەكەوتنى زەمەنى شىعيرى و سۇبجىكتى ژنىتەيە.

"خۇت دوور بگرە/لەو ناگرە/من بىم بە خۇلەمىش/بەختەوھرم/ئەگەر تۇ بىمئىتەوھ" 19

بۇيە ئەگەر لەسەرھتادا داوا لە خۇشەوئېستەكەي بكات كە دەستى بىنئېت تا بىكوشئېت، بەر لەوھى وەك ژان دارك بىسوتئېن، بەلام دواتر كاتى ژنىتى خۇي لەناو شىعيردا دەبىنئېتەوھ، ئەو ساتە مانەوھى خۇشەوئېست و خۇلەمىش بوونى خۇي بە بەختەوھرى تەفسىر دەكات، بەلام دىسان ئەوھ شكىتى عەشقە، يا بە مانايەكى تر ئەوھ بەتال بوونەوھى ئەو وئېنە وھمىيەي خۇشەوئېستە وادەكات، كە ئىدىي پىاوى بەلەيەوھ تەنيا كائىنئېكى نەرسىسى بېت نەك عاشقئېك كەخەونى گۇرئېنى دىنئاي ھەبىت، ئەوھش تەنيا بە ئاگاھاتەنەوھ نىيە لە يۇتۇپىاي عەشق، بەلگو بە ئاگاھاتەنەوھى لە دىنئاي ئەوھى ژيانى نىو عەشق و شىعەر، ژيانىك كەھەموو ئامازەكان تەنھا دەلالەتى گول دەبەخىن، جىياوازە لە ژيانىك كەلەناو نەرسىسىيەتى پىاوى ئامازەكان بەرھەمئېنەرەوھى دەلالەتى سەگ دەبەخىن، ھەلئەت ئەوھش دەلالەتە بۇ شەر فرۇشتن بەجوانى و ناشرىن كىردى جوانىكەكان، ئەوھش بۇ كەزال بۇتە ھۇي ئەوھى پىرسىيارى ئەوھ بكات كەتا نازارىان پىي نەگەياندىن نەيزانىوھ ئەوانە مرۇفن يان زەردەوالەن، تەنانەت رەھزى بالئىش دەكاتەوھ بۇ فرىن چونكە ئەو كە پرواي وايە عەشق واي لىكردوھ گولانە تىبفكرى پىوئىستى بە بال نىيە، بەلگو بال بۇ راکردنە لە دىنئايەك كە گەمە ناشرىنەكان ئاشكرا بووېن، ئەوھش بۇ سەگە نەك بۇ گول.

ئەو دەروازىمىدە دەمانگە يەنئىتە ئۇھەي لە پشت فاكتەرى ياخى بوون، ئەو ۋىتئى نەبوو بە دژى پىاو وەستايەو، بەلگە ئۇھە خىيانەتكردى پىاو بوو لە عەشق، كە بوو ھۇي ئۇھەي شاعىرەكەمان تۇرە بكات، ديارە خىيانەتكردى پىاو چەمكىك نىە خاوەن دەلالەتى رھا بىت، كە ديارە ئۇ چەمكە بۇ ۋىتئى ھەلگىرى ھەمان مانايە، بەلام ئۇھەي ئىمە لىردا مەبەستمانە نووسىنەوئى ئەو ياخى بوونەو ئەو فاكتەرىمە كە لە پشت ئەزمونى شاعىرىەتى كەئالەو نامادەيە. بۇيە شوناسى ۋىتئى شاعىر شوناسى عاشقىكە بەلام بەدوئى ئەو ياخى بوونە بەرەو روى شوناسى كچە شاعىرىك دەبىنەو بەدوئى ياخى بوون ھەمان دەرنجامى ئەنتىگۇيانەي ھەيە، چونكە پشت دەكاتە دەسلاتى موقەدەس، موقەدەس بەو مانايە نا كە تەنھا دەلالەت لە تەوتەمى پىرۇزى ناو ئاين بكات، بەلگە موقەدەس بە مانا كۇمەلايەتى و سىياسىەكان، بەو سىستەمى كەناو نراو بە ئاكارى كوردى، ئاكارىك كەپەيوستە بە نەرىتئىكى خىلەكى ئەو پىكھاتە كۇمەلايەتىەي خىزانى كوردى، ئەو ياخى بوونە لە موقەدەس پەيوەندىي نىوان زمان و شوناس دەباتە ئاستىكى رۇشنت بەوئى گەشە كوردى بونىادە پىكھاتەكانى زمان ھىزى مانەو بەخۇي دەبەخشىت و ھىزى بوون و خۇنىكردەنەوئى دەداتەو بە شوناس.

شوناس لە ئەزمونى نووسىن لاي كەئال بۇچى دەگۇرپىت؟ ديارە ئەگەر شوناس پەيوست بىت بەچەندىن بىنەماي كۇنكرىتئى لە جوژى زمان و رگەز، ئەو ئاكارو پىركردەنەو پەيوەندىي كۇمەلايەتى بە ھىچ چەشنىك ناچەن ناو شوناسەو، بەلگە ئىنتىماكردىيان بۇ شوناس ماناي بەكۇنكرىت بوونىان نىە، بۇيە لەھەر گۇرپىكى ئەو واقىعەو گەشەي كۇمەلايەتى، ئەو دەشى ئەوانىش گۇرپىيان بەسەردا بىت.

ئەگەر بوون بەشىكى ديار لەناو شوناس دەست نىشان بكات، بەلام ئەو بوونەي لە رۇژگارپىكا وابەستە دەبىت بە سىمبولىك لە رۇژگارپىكى تردا دوور نىە ئەو سىمبولە بەتەواويى سەردەمى بەسەر بچىت وكەس ئاورى ئى نەداتەو.

ئىستا با بەرەو پىرسىارەكەمان بگەرىپىنەو ئەو شوناسە لەناو نووسىن بۇچى گۇرپى بەسەردا دىت؟ كاتئ شوناسى ۋىتئى لەو ئەزمونەدا شوناسى كچىكى عاشقە كە لەناو زماندا نامادەيى بوونە خۇلەمىشى ھەيە لەپىناو مانەوئى دۇست بەلام ساتەوختى بەكەم سەيركردى ۋىتئى و بىبەھاكردى خود دەبىتە ھۇي ئەوئى وىنەي ۋىتئى عاشق تىك بشكىت، بەرەو ۋىتئى كە بەدوئى ماناي رەگەزىتئى ۋىتئىەو بروت، ئەوكاتەي شوناس لە رىگەي زمانەو گۇرپى بەسەردا دىت، ۋىتئى شاعىر دەكەونە مەلمانىيەكى تر، مەلمانىيەك كە لەناو كىتئى ۋىتئى خۇيان رىك دەخەنەو، كىتئى ۋىتئى بەو مانايەي كە ۋىتئى شاعىر بەيەكەو دەقىكى جىاواز لەناو ياخى بوون دەنووسنەو.

بەگۇرچاچوونەوئى موقەدەس لەناو ياخى بوونى ئەو گوتارە شاعىرىە تىكشكاندەنەوئى دەلالەتى ئاينىە بەرەو بىناتاننى دەلالەتى سەردەمىيانە، ئەوئى بەمەبەستى خولقاندنى فرە مانايەي بۇ پاكىزەي، مرىەم ئەگەر لەناو چىرۇكى ئاينى ئامازە بىت بۇ ۋىتئى پاكىزە كە لە رىگەي موعجىزەو مەسىحى دەبىت، ئەو ئامازە ئاينىە كىشەي لەگەل دەلالەتى رابردو ھەيە دەيەوئى خودىي شاعىرىەتى خۇي بە پاكىزەتر و بەرەمتر دەرىخت، ئەوئى جىابوونەوئى لەدنىاي پىاو بەوئى لەعاشقىتئىەو بەرەو شوناسى ۋىتئى پاكىزە دەچىت.

پاكىزەي بەپىي ئەو مانايە نا كە دەسلاتى موقەدەسگەرا ئامازى بۇ دەكاتەو، بەلگە پاكىزەي تىكشكاندنى دىدىي خورافىيانەي ئاين و كۇمەلگايە بۇ ئاكار، شەرم نەكردە لەباوئى ئەوئى، ئەوئى پىوئىستى بەھىچ داپۇشىنىك نىە "كە باخولئى ئەوم دىبى، بۇناوم ئى بنرى (عۇراو) ؟؟" بەندەرى بەرمۇدا، لا

لىرەو زمان لەناو بونىادەكانىدا جىاوازيەكانى خۇي لەگەل مرىەم دەست پىدەكات، ھەرىبۇيە دەق عىسايەكى وەھمى بەخۇي دەبەخشىت، ھەموو پىرسىارەكانى خۇي لە رىگەي ئەو مئالە وەھمىە دەخاتە روو، نەك بەوئى خۇي بشوبھىنى بە مرىەم، چونكە دواچار مرىەم دەتوانئى مئالەكەي بداتە دەست يەزدان، كەچى ئەو ئامادە نىە ئەو كارە بكات، كە ئەوئى بەمەسەلەي دايكايەتئىەو دەبەستئىتەو، دايكايەتى چەمكىكە ھەلگىرى دىدىي جىاوازه لاي تەواوى فەيلەسوفانى ھىمىنىستى ئەگەر ۋىتئىكى وەك "سىمۇن بۇفار" ھەبن بەكۇيلەبوونى ۋىتئى سەيرى بكات ئەو لەپال ئەوئىدە بۇچونىكى تىرىش ھەيە كە "كرىستىفا" رىبەرايەتى دەكات و بە جىاواز لە مەسەلەي دايكايەتى دەروانى تەنانەت ئەو چەمكە بە پىوئىستئىەكى ۋىتئى سەير دەكات.

شوناس لەناو زماندا دەيەوئى سىتتەرى زمانى باو لىك بىرازىنىت لە رىگەي رەخنەگرتنى لەو سىستەمى كە گوتارى نىرېوونى بەرەم ھىناو، گوتارىك لە رىگەي رەخنەگرتن لە نىتچە دەيەوئى بەدژى ئەو گوتارە بووئىستئەو، كەديارە ئەو رەخنە نىە لەو فەيلەسوفە ھىندەي گەرانەوئى شاعىرە لەناو گەمەيەكى شەھەزادىيانە بەوئى بوونى شەوئىك لە مىكافىلىيەتى ۋىتئى تەوانى ئەوئى ھەيە حەقىقەتى لا بگۇرپىت بە ماچىك، بەوئى ئەو ماچە بكات بە حەقىقەت.

ئەو دىدە چەندە دەشى وەك دىدىكى دژە گوتارى ھەلچو سەير بكرىت، بەلام چونكە دىدىك نىە بەتەنيا ھەلگىرى رەخنەيەك بىك لەدىدىي فەيلەسوفىك ھىندەي رەخنەيە لە سىستىمى ئەو عەقلە، بۇيە نىتچە لەنىو ئەو ئەزمونەدا تەنيا وەك دەزگىران سەير دەكرىت "نىتئە نەبوو.. نەخىر خاوەنى ئەلقەكەي بەنچەم بو" لا 71

بەلام سەربارى ئەو رەخنەگرتنە لەو سىستەمە ئەو بەو مانايە نىە كە سەربارى دۇراندنى جەوھەرى عەشق لاي شاعىر، بەلام عەشق پىرۇزەيەكى رەت كراو نىە، بەلگە پىرۇزەيەكە دەشى لەتەمەنى عەشقىكدا مىژووى شكىت يەكسان بىت بە مىژووى ئەو عەشقە.. نەك تەواويى عەشق، بەلام دەشى لەناو عەشقدا بەردەوام

گومانیک ھەبیت، گومانیک ھەلناو قەسیدە "بەرد باشترە" دا دەیبینن، ئەوا گومانە لە زمانی نیو دەقی "ئەرا پیاویکی سوریالی" وەسفی زمان دەجیتە ناو پرۆسە گومانەو، بەو بەرد لەو پیاو باشترە، پیاویک کە پیشتر عەشق وایکرد بە ساحیرترین پیاو ناوی ببات، و پەپولە پئی بلیت کە ئەو گولەو کەچی گومان گولی پەپولە بە پیاویک وەسف دەکات کە بەرد لەو باشترە، لەبەر ئەوەی دەنیایە کە ئەو دەبویست زەمانی شاعیربوون و خەلگی شیعیری کە ھەرھەشە مەرگ تیایدا نەبیت، ئەوھشی ھەموو گومان دەیگەینیتە ئەوەی کە ئەو بلی: "تاقەتم چوو/ دەمەوئ بەعەشق بلیم خودا حافیز/ بەرد باشتریکە لە مرؤف" 124

ئەو تاقەت چوونە بەگژدا چوونەوھە بەتەواوی حیکایەتەکانی عەشق، شەرکردنە لەگەڵ رابردوو، رەخنەگرتنە لەخود بەو مادامەکی ئەو ھەلگری رۆحیک تەنیایە ئیدی ئەو گەمانە چ مانایەکیان دەبیت لەنیوان تەنیایی ئەو و بەبەرد بوونی دۆستەکان "من ھەر تەنیام/ لەبەر ئەوەی بەرد باشترە لە شەھریار" 128

بەلام دەبینن لە دیوانی "قاوھیک لەگەڵ ئەودا" عەشق لای کەژال پرۆسەیکە بۆ بەردەوامی و نووسین و خەیاڵ، ھەر بۆیە ھەمان دەرەنجامی شیعیری جاریکی تر خۆی بەرھەم دینیتەو، ئەگەرچی دەلالەتی سיעیری لەو ئەزمونەدا تەواو جیاوازترە لەبەندەری بەرمۇدا، بەو قاوە نامازەیکە لە ئەفینە دۆستەو دەپەرتەو بۆ ئەفینی نیشتمان.

قاوہ نامازەیکە نیو زمانە بەو دەبیتەو بە دەلالەتی خۆشویستن، بەکۆی ئەو زەمەنە کە یادەوھری خود پیک دینیت لەبەرامبەر دنیا، بۆیە ئەو نامازەیکە دەلالەت لەخۆشەووستیەو دەگۆریتە سەر بەختەوھری بەمانای ئەوەی ئەگەر لە تیروانینیکی سیمیلۆژیانە سەیری ئەو نامازەیکە بکەین دەلین قاوە نامازەیکە نیو زمانە کە خولقاندنی دالیکە بۆخۆشەووستی بۆ خود، کە لەناو دەق ئەو دالەی خود دەلالەتی بەختەوھری دەگەینیت، چونکە تەنیا پەپوھندی خۆی لەتەک ئەو نامازەیکە (قاوہ) دروست ناکات، ھیندی ئەو نامازەیکە پەپوھندیکی تر بە ئەویتر وواتر ئەو نامازەیکە تەنیا بەخشیئەو ئومیدی ھەبە، کە ئەوھش بەر لە بەختەوھری پرسیارکردنەوھە لە خود "من قاوھیکم خواردوہ/ یان ژیانم/ لە پاپانەوہ دووبارە/ دەستی پئی کرد؟" قاوھیک لەگەڵ ئەودا، 89

بەلام ئەو پرسیارە لەدەقەکانی دواتر تووشی گومانی دووبارەبوونەو شکست و یان لەوانەیکە ئەو عەشقە بییتە ھەلھاتنی مانگی چواردە، بەلام ئەو گومانە لەناو دەقی "لەگەڵ ئەودا قاوھیکە تر" گومانیکە توانای کۆتایی ھاتنی نیە بەو دلە راکەبە، ھیندی ئەو نامازەیکە بۆ عەشق دەگۆریتە سەر نامازەیکە خودی بەو خۆی بە قاوہ ناو دەباتەو، بەلام ئەو کۆتایی بە پرۆسە ناوان و گومان دینیت، ئەوہ رۆژانی دواتر نیە بەلکو گریمانە ھەمان یادەوھری، بەلام ئەمجارەیان نەک لە رینگە سەرزەنشت کردنی موفرەدە عەشق، بەلکو موفرەدەو دەلالەتەیکە دەگۆریتە سەر پەھەندی تر، عەشق بۆ پیاو دەبیت بە عەشق بۆ نیشتمان، ئەو عەشقەش ناو دەباتەو بە "نیشتمان تەنیا فەنجانیک قاوھیک" ئەوھش بەمانای ئەوھش دیتەو کە قەدەری نیشتمانییش لە قەدەری خودیتی باشتر نابیت.

شکست و خیانەتکردنی پیاو لەو ئەزمونە شیعیریەدا ناوہووکردنەو ھاوکیشەکانی عەشقە، شکاندنی ماتیکی شووشەیی عەشقە، ناوہردنی ئەو مائە بە شووشە پەپوھستە بەو شەفافیەتە روونە کە دنیا بە ناسکی و وەک خۆی روون دەبینیت، بەلام کاتیک ئەو مائە شووشەیکە دەشکیت، مانای وایە ھەموو شتەکان دەچنەوہ دۆخی ئاسایی بوونی خۆیان، ئەوھش دەیگەینیتە ئەو برۆایە کە مادامەکی لە زەمەنی کۆشتارگەیکەدا بین کە پیاو بەرھەم ھینەریەتی، شاعیرەکەمان دەلێت "جادەم لە پیاو خۆشتر ئەوئ!"

لە نیوان (جادە) و (پیاو) دا ھاوکیشە شیعیری کەژال بە تەواوی گۆرانی بەسەردا دیت، بەو ئەو دوانە بەتەواوی لەیکە دوورن، یەکەمیان پرسیار ناکات لەبیرکردنەو ئەویتریش بەدوای پرسیارەکانی مەرگ دینیت، ئەوھش ئەگەر وەک لە پیشتر نامازەمان پێدا ھەر عەشقیک لەو ئەزمونەدا بوو بییتە ھۆی کۆتایی پێھینان بە نازاری شکستی پێشوو، بەلام ئەمجارە دەپووت ئەو ھەستە بەدوا ھەست و بریاری شاعیرانە ناو ببات.

" جادەم لەپیاو خۆشتر ئەوئ/ خوا بکوژئ/ ئەگەر پەشیمان بوومەوہ/ خوا کویرم کات/ ئەگەر جادەي ژنە خوا نەناسەکانم/ لە ھەموو پیاوانی دنیا خۆشتر ئەوئ" 60

ئەوھش بەرەنجامی شاعیریکە کە شاعیرەکەمان لەئەزەلەو ئەو رۆحە شیعیریە لەناو خۆیدا ھەلگرتووە نەک لەبەر ئەوەی ئەو سەر بەرەگەزی مییە نا بەلکو ئەو وەک ھەر داھینەریکی شیعیری ترمان ئەو رۆحە تیایە

" ئەوەی کە من بەنیووم تەمەنم سەندم/ کچیکی تر، بەدەر خستنی لاسکی ستیانەکە وەرگرتا/ ئەمە تائترین نوکتەیکە بۆ پیناکەنی عەزیزم" بەندەری بەرمۇدا، 134